

Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki*

First Turkish Humor Magazine in Turkey: Terakki

Gökhan DEMİRKOL**

Öz

Türk mizahı genel olarak sözlü ve yazılı mizah dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Yazılı mizah döneminin başlangıcını 19. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanmaya başlayan mizah dergileri oluşturur. Türk Basın Tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan mizah dergileri yaklaşık yüzelli yıllık bir geçmişe sahip olmalarına karşın akademik anlamda yeteri kadar incelenmemiştir.

Mizah dergilerinin tarihsel gelişimi noktasında farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte basın tarihine ilişkin kaynakların büyük bir bölümü yazılı mizah dönemini ve ilk Türkçe mizah dergisini Teodor Kasab tarafından çıkarılan Diyojen dergisi ile başlatmaktadır. Ancak 1870 yılında Filip Efendi ve Ali Raşid'in sahibi oldukları Terakki gazetesinin bir ek olarak yayınladığı ve gazete ile aynı ismi taşıyan Terakki dergisi Türkiye'nin ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışma, literatür tarafından ilk mizah dergisi olarak gösterilen Diyojen dergisi karşısında Terakki dergisinin hangi unsurlar çerçevesinde Türkiye'nin ilk Türkçe mizah dergisi olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basın Tarihi, Mizah Dergileri, Mizah, Terakki, Diyojen

Abstract

Turkish Humor is generally analyzed under two main topics as the period of verbal humor and written humor. The beginning of the period of written humor goes to the humor magazines published in the second half of 19th Century. Although humor magazines have a significant place in the history of Turkish Media for about one hundred and fifty years, they have not been analyzed well enough academically. In addition to the variety of approaches in the historical development of Humor Magazines, Diyojen as a magazine, which was published by Teodor Kasab, has been shown as the first Turkish Humor Magazine and the beginning of the period of written humor by most of the resources related to the History of Media. However, Terakki as a magazine has been carrying the specialties of the first Turkish Humor Magazine of Turkey which has the same meaning with Terakki as a gazette that has been published as a newspaper supplement owned by Filip Efendi and Ali Raşid in 1870.

This study analyzes the facts that in what ways Terrakki is shown as the first Turkish Humor Magazine of Turkey as opposed to Diyojen which is shown as the first humor magazine by literature.

Keywords: History of Media, Humor, Humor Magazines, Terakki, Diyojen.

Giriş

Türk Basın Tarihi içerisinde mizah dergileri önemli bir yere sahiptir. Sözlü ve yazılı mizah dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmekte olan Türk mizahının yazılı mizah ayağını Türkçe mizah dergileri oluşturmaktadır. Türkçe

* Makalenin Geliş Tarihi: 01.03.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Yard.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-TV Bölümü, E-posta: gokhand06@yahoo.com

Görüş

Akademik
Bakış

141

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

mizah dergilerinin yayın hayatına atılmaları ise 19. yüzyılın ikinci yarısına denk düşmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arz-ı endam eden Türkçe mizah dergileri basın tarihine ilişkin çalışmalarda çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Var olan kaynaklarda mizah dergileri genellikle tasnif dışı bırakılmış ya da sadece isimleri telaffuz edilerek geçiştirilmiştir.

Gündelik hayattan beslenen mizah dergileri, toplumun gündelik hayat pratiklerini tanımlama ve bu pratiklerin geçirdikleri değişimin tespit edilmesi noktasında araştırmacılara önemli bir kaynak olarak hizmet etme işlevine sahiptir. Bunun yanı sıra Türk Basın Tarihi'nin başlangıcından itibaren gazete ve dergilere haber verme işlevinin yanı sıra yüklenen "halkı eğitme aracı" olma misyonu çerçevesinde mizah dergilerinin incelenmesi toplumun zihniyet haritasının ortaya konulmasında da yeni yaklaşımlar ve olanaklar sunmaktadır. Bu noktadan hareketle mizah dergilerinin ve mizahın Türkiye'de gelişim aşamaları ve mizah dergiciliğini oluşturan unsurların tanımlanması/tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'de mizah dergilerinin gelişim çizgisini üç dönemde ele almak mümkündür. 1870-1876 yılları arasını kapsayan; sözlü mizah unsurlarının şekillendirdiği ve "Osmanlı mizahı"¹ olarak adlandırılan birinci dönem. Otuz yıllık suskunluğun ardından yayın hayatına geri dönen dergilerin II. Meşrutiyet'in ilanı ile Batı tarzı karikatürü sözlü mizah unsurları ile harmanlayarak kullandıkları ikinci dönem. Cumhuriyet sonrası çizgi ağırlıklı mizahın sözlü mizah unsurları karşısında başat konumda yer aldığı üçüncü dönem.

Türkiye'de Türkçe mizah dergilerinin tarihçesi her ne kadar 1870 yılı ile başlamış olsa da mizah dergilerinin yayınlanması bu tarihin öncesine uzanır. Hovsep Varyantan Paşa tarafından 1852 yılında yayınlanan *Boşboğaz Bir Adem* dergisi Türkiye'de yayınlanan ilk mizah dergisidir. 1870 öncesinde yayınlanan *Boşboğaz Bir Adem* dergisi dışında 1856 yılında yayınlanan bir başka mizah dergisi ise *Meşu'dur*.²

Yayınlanan İlk Türkçe mizah dergisi noktasında ise gerek dergi olarak gerekse de yayın yılı olarak literatürde farklı isimler ve tarihler bulunmaktadır. Bu isimler içerisinde adı en fazla telaffuz edilen dergi Teodor Kasab tarafından yayınlanan *Diyojen* dergisidir. Buna karşın *Diyojen* dergisinden yaklaşık altı ay önce Filip Efendi ve Ali Raşid tarafından yayınlanan *Terakki* gazetesinin cuma günleri ek olarak verdiği *Terakki* dergisi ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de yayınlanan ilk mizah dergisi olan *Terakki* dergisini konu edinmektedir. Çalışma iki temel eksen üzerine kurulmuştur. Bu eksen-

1 Ferit Öngören, "Selçuklu'dan Meşrutiyet'e", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 122, Şubat 2004, s.68.

2 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986, s.17.

lerden ilki *Terakki* dergisini ilk Türkçe mizah dergisi yapan unsurların belirlenmesi diğeri ise bir mizah dergisi olarak *Terakki* dergisinin mizah anlayışının ana hatlarını belirlemektir. Bu iki eksen çerçevesinde öncelikle *Terakki* dergisi hakkında genel bilgi verilmiş ve derginin içeriği incelenerek mizah anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, *Terakki* dergisinin *Diyoben*'in Türkçe nüshasının yayınlanmasından önce 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)- 25 Şaban 1287 (20 Kasım 1870) tarihleri arasında yayınlanan 16 sayısı ile sınırlandırılmış fakat derginin tarihsel gelişiminin sağlıklı bir biçimde ortaya konulabilmesi ve mizah anlayışının dönemin mizah anlayışı içinde durduğu noktanın tespiti için *Terakki Eğlencesi*, *Letaif-i Âsar*, *Diyoben* dergileri ve *Terakki* gazetesi de çalışmaya dahil edilerek incelenmiştir. Terakki dergisi hakkında Türk Basın Tarihi'ne ilişkin kaynaklarda yer alan bilgi yetersizdir. Dolayısıyla bu çalışma var olan eksikliği gidermeyi de amaçlamaktadır.

İlk Türkçe Mizah Dergisi Tartışmaları Ve Terakki Mizah Dergisi

Basın tarihine ilişkin çalışmalarda, yayınlanan ilk Türkçe mizah dergisi³ konusunda dört yayının ismi zikredilmektedir: *Terakki*⁴, *Terakki Eğlencesi*⁵, *Letaif-i Âsar*⁶ ve *Diyoben*⁷. Bu dört yayın içerisinde literatür tarafından ilk Türkçe mizah dergisi

- 3 Çalışma kapsamında ismi geçen süreli yayınlardan dergi şeklinde bahsedilecektir.
- 4 *Terakki* gazetesinin eki olan *Terakki*'yi ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynak şunlardır; Mustafa Apaydın, "Tanzimat'tan Sonra Mizah ve Hiciv", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.323-338. Turgut Çeviker, "Türkiye'de Mizah Dergilerinin ve Karikatürün Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine", *Evrensel Kültür*, Sayı: 13, Ocak 1993, s.26-28. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986. Turgut Çeviker, "Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 122, Şubat 2004, s. 72-77. Levent Cantek, "*Çöküş Sürecinde Osmanlı Mizahının Kritiği*" isimli makalesinde ilk mizah dergimiz olarak *Terakki* gazetesinin verdiği bir eki anmakta ise de isim vermemektedir. Bkz. Levent Cantek, "Çöküş Sürecinde Osmanlı Mizahının Kritiği", *Güldiken Dergisi*, Sayı:24, 2001, s. 14-22. Ancak Levent Cantek 2012 yılında Levent Gönenç ile birlikte kaleme aldığı "*Toplumsal Değişim ve Mizah Dergileri*" başlıklı makalede ilk mizah dergisi olarak *Diyoben*'i göstermektedir. Bkz. Levent Gönenç-Levent Cantek, "Toplumsal Değişim ve Mizah Dergileri", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Der. Faruk Alp kaya-Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s.509-536. Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.
- 5 *Terakki* gazetesinin eki olan *Terakki Eğlencesi*'ni ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynaklar şunlardır; Bülent M. Varlık, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah*.", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1092-1100. Enis Tahsin Til, "*Gazeteler, Gazeteciler*", *Akşam*, 13 Haziran 1950. Doğan Akunal, "*Mizah Dergiciliğimiz*", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 52, Mart 1985, s.72-73.
- 6 *Terakki* gazetesini eki olan *Letaif-i Âsar*'ı ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynaklar şunlardır; Nuri M. İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.243. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.49. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s.53.
- 7 *Diyoben*'i ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynaklar şunlardır; Ferit Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970. Atilla Özer, "Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler" *Kurgu Dergisi*, Sayı: 9, 1991, s. 223-239. Hatice Öncül, "Basınımızda Mizah ve Karikatürün Serüveni", *Nehir*, Şubat 1995, s.48-53. Hilmi Yücebaş, *Türk Mizahçıları*, Orhan Mete ve Ortağı Matbaası, İstanbul, 1958. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010. Ferit

Görüş

Akademik
Bakış

143

Cilt 10
Sayı 19
Kiş 2016

olarak çoğunlukla Teodor Kasab tarafından 1870 yılında çıkarılan *Diyojen* dergisi kabul edilmektedir. *Diyojen*'in, ismi zikredilen diğer dergiler karşısında ilk mizah dergisi olarak kabul edilmesi hususunda iki temel etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden birincisi *Diyojen*'in ilk mizah dergisi olarak anılan *Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* dergileri gibi bir gazeteye bağlı olmaması/müstakil bir dergi olması, ikinci etken ise içerik olarak *Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar*'ın bir mizah dergisi için yetersiz kabul edilmesidir:

“İlk Türk mizah yayını olarak ek halinde verilen *Terakki* görülse de bağımsız bir dergi olarak yayınlanan *Diyojen* ilk türk mizah dergisi olarak bilinmektedir. (1870)”⁸

(*Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* için)“...hem gündelik gazetelerin paralı ilaveleri hem de fıkra ve nükteleri son derece soğuk ve seviyesiz yayın organlarıdır.”⁹

“(...) daha önceleri 1867’de *Terakki* gazetesi bir eğlence ilavesi vermekteydi. Ancak bu ilave mizah içeriğinden uzaktı.”¹⁰

(*Letaif-i Âsar*’ı kast ederek) (...)İptidaları içinde resim olmadığı gibi mündericatı da oldukça saçmadır.”¹¹

“Türkiye’de ilk mizah gazetesi 1868 senesinde çıkmıştır. Bu, başlı başına bir gazete değil, Fliip Efendi ile Ali Raşit beyin neşrettikleri (*Terakki*) gazetesinin haftalık mizah nüshası idi. İptida çok basit bir şekilde çıkarken sonra münderecatını islah etti, karikatür de koymağa başladı. Fakat bütün gayretine rağmen büyük mevki tutamadı.”¹²

Terakki, *Terakki Eğlencesi*, *Letaif-i Âsar*’ın *Diyojen* karşısında müstakil olma ve zayıf içerik üzerinden tasnif dışı bırakılmasına karşın kronolojik olarak bir tasnifleme yapılmamaktadır. İlk Türkçe mizah dergisi olarak gösterilen *Terakki*, *Terakki Eğlencesi*, *Letaif-i Âsar* ve *Diyojen*’in yayınlanma tarihleri şöyledir:

<i>Terakki</i> mizah dergisi	12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)
<i>Diyojen</i>	29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870/12 Teşrinisani 1286 (Rumi))
<i>Terakki Eğlencesi</i>	23 Ramazan 1287 (17 Aralık 1870)
<i>Letaif-i Âsar</i>	10 Muharrem 1287 (1 Nisan 1871)

Öngören, “Türk Mizah ve Karikatürü”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5-6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1426-1447.

- 8 İbrahim Ersaraç, “135 yaşına doğru karikatür sanatımız”, *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 261, Ağustos 2004, s. 86.
- 9 Ziyad Ebüzziya, “Diyojen”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 479.
- 10 Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 81.
- 11 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.49.
- 12 Enis Tahsin Til, “Gazeteler, Gazeteciler”, *Akşam*, 13 Haziran 1950.

Literatür tarafından ilk Türkçe mizah dergisi olarak gösterilen bu dört dergi kronolojik olarak incelendiğinde *Terakki*'nin *Diyojen*'den yaklaşık altı ay önce yayınlanmaya başladığı görülmektedir. 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870 / 12 Teşrinisani 1286 (Rumi) tarihi *Diyojen*'in Türkçe nüshasının yayınlanmaya başladığı tarihtir. Bu tarihten önce derginin Rumca "*O Diogenis*" ve Fransızca "*Le Diogene*" isimleri ile yayınlandığı bilinmektedir.¹³ Türkçe nüshanın ilk sayısında yer alan mukaddimede de Rumca ve Fransızca olarak derginin birkaç aydan beri yayınlandığı belirtilmiş ancak bu nüshalar ile ilgili net bir tarih verilmemiştir:

"(...) *Diyojen* çend mahdanberu Fransızca ve Rumca olarak neşr olunmakta olup maksadı ise efkar-ı umumiyye ve makasıdı hükümet-i seniyyeye tercümanlık ve ahlak ve terbiye ve vatanımıza ecnebi olan şeyler hakkında tariz ve istihza ile terzebanlık olduğundan haftada bir kere dahi Türkçe olarak tab u neşrine bi'l-istizan müsaade-i seniyyeye şayan buyurulmuştur."¹⁴

Yayınlanma tarihleri göz önüne alındığında *Diyojen*'in Türkçe nüshasından yaklaşık altı ay önce yayın hayatına başlayan, *Terakki* gazetesinin eki olan ve gazete ile aynı ismi taşıyan *Terakki* ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.

İlk Türkçe mizah dergisi olarak çoğunlukla *Diyojen*'in kabul görmesi *Terakki*'nin yeterli derecede incelenmemesine sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı *Terakki* hakkındaki bilgiler *Terakki* gazetesinin eki olması ile sınırlıdır.

Terakki, 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870) tarihinde Filip Efendi ve Ali Raşid'in sahibi¹⁵ olduğu *Terakki* gazetesinin mizah eki olarak yayın hayatına başlamıştır. Eki olarak yayınlandığı *Terakki* gazetesini ile aynı ismi taşıyan derginin sadece bir kaynakta ismi "*Terakki Mizah*" şeklinde geçmektedir. Derginin mukaddimesinde yer alan "*İllâ ey zevât letaif-i merâm /Terakki mizaha verip bir nizâm / Eder arz hıdmet o yüzden bugün / Selâmun aleyküm aleyküm selâm*"¹⁶ dörtlüğünden hareketle Ziyad Ebüzziya derginin adını "*Terakki Mizah*" şeklinde belirtmiştir.¹⁷ Derginin yayınlanan sayıları incelendiğinde bütün sayıların serlevhasında dergi ismi "*Terakki*" şeklinde yazılmış, "mizah" veya "mizah dergisi" şeklinde bir ibareye yer verilmemiştir.

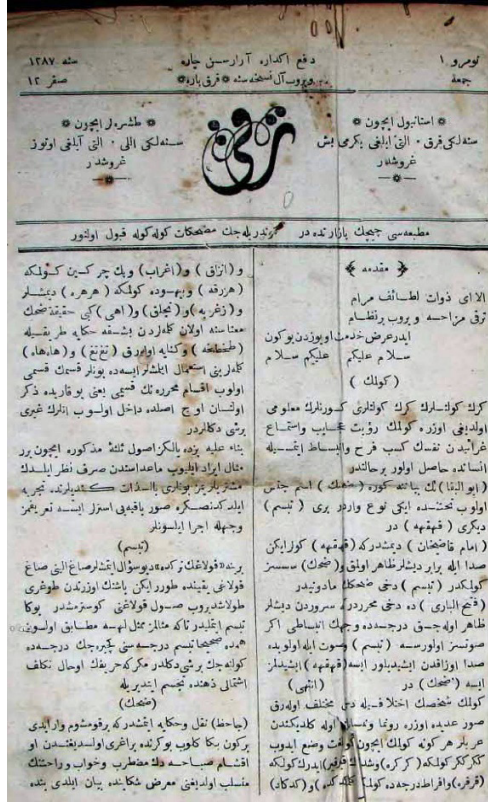
13 Turgut Kut, "Teodor Kasap" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 474.

14 "Mukaddime", *Diyojen*, Sayı: 1, 12 Teşrinisani 1286 (24 Kasım 1870). Ayrıca bkz. Hamza Çakır, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi *Diyojen*'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 161-172.

15 Kaynaklarda gazete sahibi olarak anılan Ali Raşid'in ismi yanlış çeviri sonucu "*Ali Reşat*" şeklinde geçmektedir.

16 *Terakki* (Mizah), Sayı: 1, 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870).

17 Ziyad Ebüzziya, "*Diyojen*", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 479.

Resim 1: Terakki, Sayı: 1, 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)

Terakki'nin çıkışı *Terakki* gazetesinin 8 Safer 1287 (10 Mayıs 1870) tarihli 342. sayısında yer alan bir ilan ile okuyucuya duyurulur:

"(...) *ebnâ-yı vatânı mütalaaaya teşvik garazından ibaret olmak üzere bu haftadan itibaren cuma günleri tuhaf ve müfid mübahis ve garip ve ibretbahş ihbar ve havadisî havi bir nüsha tasnim olunmuştur.*"¹⁸

İlanda, yayınlanacak olan nüshanın mizaha dair bir ek olacağına ilişkin açık bir ibare bulunmamasıyla birlikte ilanda geçen "*tuhaf*" kelimesi yayınlanacak nüshanın mizahla ilgili olduğuna işaret etmektedir.¹⁹ Bununla birlikte yine *Terakki*'nin ilk sayısında serlevhanın üzerinde yer alan "*def' ekdara ararsan çare / verip al nüshasına kırk para*" mısrası ve serlevhanın altında yer alan "*gönderilecek mudhikat*"²⁰ *güle güle kabul olunur*" ifadeleri yayınlanan nüshanın mizah ile ilişkili

18 *Terakki*, Sayı: 342, 8 Safer 1287 (10 Mayıs 1870).

19 *Tuhaf: gülünç, eğlenceli bakınız.* Şemseddin Sami, *Kâmûs-ü Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul s.385.

20 *Mudhik: güldüren, güldürücü* bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ü Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul s.1321.

olduğunu göstermektedir. *Terakki*'nin ilk kez mizah eki olarak tanımlanması ise *Terakki* gazetesinin 12 Rabiülevvel 1287 (12 Haziran 1870) tarihli 370. sayısında yer alan "*Terakkinin mizaha mahsus olan dünkü cuma nüshası (...)*" ibaresi ile gerçekleşir. Ebüzziya Tevfik de *Salname-i Hadika*'da *Terakki* gazetesinin yayınlandığı dönemde iki ek çıkardığını ve bunlardan birisinin mizah eki olduğunu belirtir:

"(...) muhadderata mahsus olarak pazarları ve mizaha mahsus olarak cumaları ayrıca iki nüsha neşr ederdi."²¹

Terakki gazetesinin cuma günleri yayınladığı nüshanın mizaha dair bir ek olduğu dergiye gönderilen okuyucu mektuplarından da anlaşılmaktadır:

"Bu hafta aldığım *Terakkiler* ile beraber sırf letaften bahs etmek ve cuma günleri neşr edilmek üzere ihracına mübaşeret etmiş olduğunuz mizah gazetesinin (...)"²²

"Bu defa gelen *Terakki* paketi ile mizaha dair cumaları tab' bed' etmiş olduğunuz mud-hikat gazetesinin (...)"²³

Terakki gazetesinin mizah eki olarak yayınlanan *Terakki*'nin ilk sayısında satış bedeline ilişkin serlevhanın üzerinde yer alan mısradaki geçen "kırk para" kelimesinin dışında bir ifade yer almazken ikinci sayısında abonelik ücretleri İstanbul için seneliği 40, altı aylığı 25 kuruş, taşra için seneliği 50, altı aylığı 30 kuruş şeklinde belirtilmiştir.²⁴ Bununla birlikte *Terakki* gazetesinin 13 Safer 1287 (15 Mayıs 1870) tarihli 350. sayısında yer alan "*İhtar*" başlıklı yazıdan derginin *Terakki* gazetesine abonelerine bedava dağıtıldığı anlaşılmaktadır:

"Dünkü gündün itibaren cuma günlerine mahsus olmak üzere tab' u neşrine bed' olunan nüshamızın yalnız birinci numarası müşterilerimize meccanen takdim olunmuş ise de gerek mûmâ-ileyden gerek gazetemize müşteri olmayan zevattan daima almaya rağbet eden olur ise mahsusa abone olması icap edeceği ihtar olunur"²⁵

Derginin ikinci sayısından itibaren gazeteye abone olmayanlara satış bedeli bir kuruş olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte derginin serlevhası da değişmiştir. Dergi isminin üstüne, masa başında ellerinde bir gazete tutan farklı boyutlardaki insanların yer aldığı bir resim yerleştirilmiştir. İnsanların elinde tuttuğu gazetenin üzerinde "*olmaz olmaz deme olmaz olmaz*" ibaresi yer almaktadır. Resmin altında çizer imzası olarak da "Manukyan" ismi bulunmaktadır.

Gazi

Akademik
Bakış

147

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

21 Ebüzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul 1290, s.79.

22 "Mektup", *Terakki* (Mizah), Sayı: 8, 1 Rabiülahir 1287 (1 Temmuz 1870).

23 *Terakki* (Mizah), Sayı: 2, 18 Safer 1287 (21 Mayıs 18470).

24 *Terakki* (Mizah), Sayı: 2, 18 Safer 1287 (21 Mayıs 1870).

25 "İhtar", *Terakki*, Sayı: 350, 13 Safer 1287 (15 Mayıs 1870).

Resim 2: Terakki Serlevhası, Sayı: 2, 19 Safer 1287 (21 Mayıs 1870)

Cuma günleri yayınlanan *Terakki* mizah dergisi 4 sayfaya 2 sütun olarak *Diyojen*'in Türkçe nüshasının yayınlandığı 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870) tarihine kadar toplam 16 sayı yayınlanır. 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)-22 Cemaziyelahir 1287 (20 Ağustos 1870) tarihleri arasında yayınlanan 13 sayıdan birinci sayı hariç 12 sayının da fiyatı ve serlevhası aynıdır. 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihinden itibaren "1" sıra numarası ile yayınlanan nüshaların satış bedeli 20 paradır ve bu nüshaların serlevhası ise resimsizdir. Yayınlanan 16 sayının yayın tarihleri şöyledir:

Tablo 1: Terakki mizah dergisi yayın tarihleri

SAYI	TARİH (HİCRİ)	TARİH (MİLADİ)	GÜN
1	12 Safer 1287	14 Mayıs 1870	Cuma
2	19 Safer 1287	21 Mayıs 1870	Cuma
3	26 Safer 1287	28 Mayıs 1870	Cuma
4	4 Rebiülevvel 1287	4 Haziran 1870	Cuma
5	11 Rebiülevvel 1287	11 Haziran 1870	Cuma
6	17 Rebiülevvel 1287	17 Haziran 1870	Cuma
7	24 Rebiülevvel 1287	24 Haziran 1870	Cuma
8	1 Rebiülahir 1287	1 Temmuz 1870	Cuma
9	7 Rebiülahir 1287	7 Temmuz 1870	Cuma
10	16 Rebiülahir 1287	16 Temmuz 1870	Cuma

11	23 Rebiülahir 1287	23 Temmuz 1870	Cuma
12	2 Cemaziyelahir 1287	31 Temmuz 1870	Cumartesi
13	22 Cemaziyelahir 1287	20 Ağustos 1870	Cuma
1	10 Şaban 1287	5 Kasım 1870	Cuma
2	18 Şaban 1287	13 Kasım 1870	Cuma
3	25 Şaban 1287	20 Kasım 1870	Cuma

Terakki'nin yazar ve yönetim kadrosuna ilişkin bir künye veya isim listesi bulunmamaktadır. Sadece derginin dördüncü sayfasında "Ali Raşid" ismi yer alır. Bununla birlikte derginin bazı sayılarında yer alan yazıların altında "İmza" ibaresi bulunmaktadır. *Zevzek* (Sayı: 3, 26 Safer 1287 / 28 Mayıs 1870), *müşterisi olduğunuz bakkal* (Sayı: 8, 1 Rabiulahir 1287/ 1 Temmuz 1870) *Ak sakallı* (Sayı: 13, 22 Cemaziyelahir 1287 / 20 Ağustos 1870) şeklindeki bu imzalar çoğunlukla dergiye yazı gönderen okuyuculara aittir.

Terakki, Terakki Eğlencesi ve Letaif-i Âsar'ın Macerası

Terakki'nin yanı sıra yayınlanan ilk Türkçe mizah dergisi olarak gösterilen *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar*, literatürde birbirlerinden bağımsız dergiler şeklinde ele alınmaktadır. Farklı dergiler olarak tanımlanan *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* aslında *Terakki*'nin devamı niteliğindeki dergilerdir. Bununla birlikte yayınlanma tarihlerine baktığımızda *Diyojen*'den sonra yayınlanmış dergiler olmaları sebebi ile ilk Türkçe mizah dergisi olma kıstasını sağlayamamaktadırlar.

Terakki, 22 Cemaziyelahir 1287 (20 Ağustos 1870) tarihli 13. sayısından sonra 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihine kadar yayınına ara verir. Bu dönem içinde derginin yayınlanmama sebebi *Terakki* gazetesine verilen bir aylık kapatma cezasıdır:

" (...) 87senesi cemaziyelahiresinin 3 üncü salı günü bir ay müddetle tatil edilerek (...)"²⁶

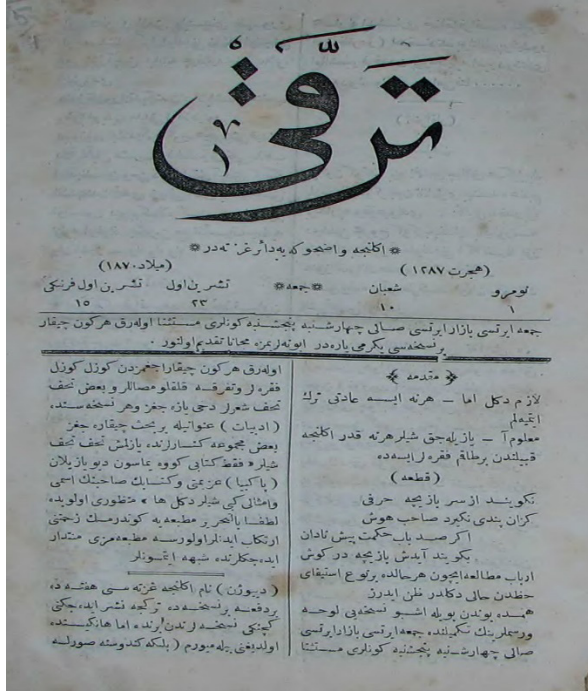
10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihinden itibaren cuma günleri tekrar yayınlanmaya başlayan *Terakki*'nin sıra numarası 1 numaradan başlamakla birlikte derginin serlevhası da değişir. Serlevhada yer alan resim kalkar yerine "*Terakki*" ifadesine yer verilir.

Görüş

Akademik
Bakış

149

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Resim 3: Terakki, Sayı: 1, 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870)

"1" sıra numarası ile yeniden yayınlanmaya başlayan derginin isminin altında "*Eğlence ve udhikeye dair gazetedir*" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ile *Terakki*, ilk kez kendisini bir mizah dergisi olarak tanımlar.²⁷ 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihli nüshanın mukaddimesinden 1 sıra numaralı bu derginin 13. sayıda yayınına ara verilen *Terakki*'nin devamı olduğu anlaşılmaktadır:

"Lazım değil ama - her ne ise âdeti terk etmeyelim

Malum a – yazılacak şeyler her ne kadar eğlence kabilinden bir takım fıkralar ise de"²⁸

10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) ile 2 Ramazan 1287 (26 Kasım 1870) tarihleri arasında sadece cuma günleri yayınlanan *Terakki*, 6 Ramazan 1287 (30 Kasım 1870) tarihli 5. sayıdan itibaren salı günleri de yayınlanmaya başlanmıştır. Her iki nüshanın satış bedeli de 20 kuruştur. Salı ve cuma günleri olmak üzere haftada iki defa yayınlanan *Terakki*'nin 23 Ramazan 1287 (17 Aralık 1870) tarihinde cuma günleri yayınlanan nüshasının ismi "*Terakki Eğlencesi*" şeklinde değiştirilir. Salı günleri yayınlanan nüshanın sıra numarası 10 numaradan de-

27 1870-1876 yılları arasında mizah dergileri kendilerini tanımlamak için genellikle "eğlence" kelimesini kullanmışlardır. "Mizah" kelimesinin dergileri tanımlamaya başlaması II. Meşrutiyet (1908) sonrasındır.

28 *Terakki* (Mizah), Sayı: 1, 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870).

vam ederken *Terakki Eğlencesi*, 1 sıra numarası ile yayınlanır. *Terakki Eğlencesi*'nin lejantında; “Cuma günleri büyük ve resimli ve salı günleri küçük ve resimsiz neşr olunur bir nüshası kırk paradır abonelere meccanen verilir” ifadesi yer almaktadır. Lejanttaki bu ifadede mevzu bahis olan “resimli” kelimesi ile dergi içeriğinden ziyade serlevhada yer alan resim kast edilmektedir. Bu resmin altında da *Terakki* mizah dergisinde olduğu gibi “Manukyan” imzası bulunmaktadır.²⁹

Resim 4: Terakki Eğlencesi Serlevhası, Sayı: 1, 23 Ramazan 1287 (17 Aralık 1870)

- 29 Derginin serlevhasındaki resim ve resmin çizeri Diyojen tarafından şöyle eleştirilir:
- “(…)Efendim bunlar matbaa halkı imiş. Hatta şu orta yerde duran sahib-i imtiyaz imiş.
-Zannetmem. Lehçesi andırıyor ama elbisesi hiç benzemiyor.
-Çünkü bu bizim bildiğimiz elbisesi değil. Viziteye gittiği vakit giydiği “sivil” urbası imiş. Lakin aceleye mi gelmiş nasıl olmuş bilmem fesini değiştirmeyi unutmuş.
-Hatta dikkat buyuruyor musunuz? Azıcık başını eğse takımı olduğu yakalığı burnuna girecek.
-Sahi öyle! Hiç dikkat etmedim di.
-Lakin her ne ise hakkâk pek usta şey aşk olsun fotoğrafıyadan hiç farkı yok.
-Vakia öyle! Acaba kime yaptırmışlar?
-Yaptırdıkları adamdan hiç me'mul olmaz. Postahane yanında 20 paraya mühür kazan Buharalı imiş.
-Acayip! (...)” “Bir Zat Tarafından Gönderilen Varakadan Hülâsa Edilmiştir”, *Diyojen*, Sayı: 6, 28 Kânunusani 1286 (9 Şubat 1871), s.3-4. Dönem içerisinde *Terakki* mizah dergisi ile *Diyojen* arasında bir gerilim mevcuttur. *Terakki* gazetesi sahipleri Filip Efendi ve Ali Raşid ile *Diyojen*'in sahibi Teodor Kasab arasındaki bu gerilim her iki derginin de sayfalarına yansımıştır. Hatta bu gerilim Teodor Kasab'ın çıkardığı diğer dergilere de sirayet etmiştir. 18 Teşrinievvel 1289 (30 Ekim 1873) tarihinde Teodor Kasab tarafından yayınlanmaya başlayan *Hayal* dergisinin ilk sayısında yer alan “(...) Ben kimden aşağı kalırım. İzzetli Filip Efendiden mi yoksa Ali Efendiden mi yoksa Antuvanlardan mı?” ibaresi Teodor Kasab ile Filip Efendi ve Ali Raşid arasındaki gerilimin devam ettiğini göstermektedir. *Diyojen* ve *Terakki* arasındaki gerilim derginin imtiyazı Mehmet Tevfik'e geçtikten sonra da devam etmiştir. Bkz. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s.93.

Görüş

Akademik
Bakış

151

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Salı günleri *Terakki* ve cuma günleri *Terakki Eğlencesi* ismi ile haftada iki gün yayınlanan derginin cuma nüshasının 10, 11 ve 12. sayıları isimsiz yayınlanır. 10 Muharrem 1288 (1 Nisan 1871) tarihli 13. sayıda *Terakki Eğlencesi*'nin ismi *Letaif-i Âsar* olur. Salı günleri yayınlanan *Terakki* nüshasının ismi de 21 Muharrem 1288 (12 Nisan 1871) tarihli 22. sayıda *Letaif-i Âsar* olarak değişir. *Letaif-i Âsar* ismi ile yayın hayatını devam ettiren derginin salı günleri yayınlanan nüshası *Terakki*'nin, cuma günleri yayınlanan nüshası ise *Terakki Eğlencesi* dergisinin sıra numarasını takip eder.

Resim 5: Letaif-i Âsar Serlevhası, Sayı: 13, 10 Muharrem 1288 (1 Nisan 1871)

Terakki ve *Terakki Eğlencesi*'nin isminin *Letaif-i Âsar* olarak değiştirilmesindeki etken *Terakki* gazetesinin iltizamında yaşanan sıkıntıdır. *Terakki* gazetesinin 1287 yılı Recep ayında (Eylül-Ekim 1870) bir ay süre ile kapatılmasının ardından gazete sahiplerinden Filip Efendi gazeteden ayrılmış, gazete Ali Raşid tarafından çıkarılmaya başlanmıştır.³⁰ Ebüzziya Tevfik'in belirttiğine göre *Terakki* gazetesinin "taht iltizamı" Filip Efendi'ye aittir.³¹ Filip Efendi'nin gazeteden ayrılması sonrasında Ali Raşid'in iltizam konusunda sıkıntı yaşadığını söylemek mümkündür. Derginin yaşadığı iltizam sıkıntısının en önemli göstergesi ise *Terakki Eğlencesi*'nin 10, 11 ve 12. sayılarının³² isimsiz yayınlanmasıdır. Bu sayılarda serlevhadaki resim aynen dururken isim kısmı boş bırakılmıştır.

- 30 Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda *Terakki* gazetesinin son sayısı 441 numaralı ve 7 Recep 1287 (3 Ekim 1870) tarihli nüshadır. Gazetenin koleksiyonda tekrar yayınlanan nüshasının tarihi 6 Zilhicce 1287 (27 Şubat 1871) dir. Serlevhasında "*Şimdilik yalnız pazartesi günleri neşr olunur (...)*" ifadesi yer alır ve imtiyaz sahibi olarak sadece Ali Raşid'in ismi bulunmaktadır. Bkz. *Terakki*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, No: 1318.
- 31 Ebüzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290, s.79. da, *Terakki* gazetesinin "iltizam sahibi" olarak sadece Filip Efendi'nin adını zikretmektedir. Ancak Münir Süleyman Çapanoğlu gazetesinin ilk sahibinin Ali Raşid olduğunu belirtmektedir: "*Terakki* nin ilk sahibi Ali Raşid isminde bir Türktür. Filip Efendi gazetede ortaktı." Bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s.61.
- 32 *Terakki Eğlencesi*, Sayı: 10, 27 Zilkade 1287 (18 Şubat 1871). Sayı: 11, 4 Zilhicce 1287 (25 Şubat 1871). Sayı: 12, 18 Zilhicce 1287 (11 Mart 1871).

Yaşanan iltizam sıkıntısı, Mehmet Tevfik'in kısa süreli yayınladığı *Asır* gazetesinin iltizamı alınarak aşılmıştır. Bu durum *Letaif-i Âsar*'ın mukaddimesinde de belirtilmiştir:

*"Mukaddemen ruhsat-ı resmîyesi alınıp bir müddet tab` u neşr olunan mu'ahharan bazı esbaba mebni tatil edilmiş olan (asır) gazetesinin imtiyazı ba'de-ma haftada iki defa çıkarılmak ve münderecatı bazı udhukeye havi bulunmak üzere mizah gazetesine tebdil ve nam-ı da (letaif-i âsar) tahvil olunmuş ve devam-ı intişarına medâr olan rağbet-i umumiyyeye temenni mazhariyetle beraber bugünden itibaren tab` u neşrine mübâşeret olunmuştur."*³³

Asır gazetesinin iltizamının alınmasından sonra derginin yönetim kadrosu da değişir. *Terakki* ve *Terakki Eğlencesi*'ni yayınlayan Ali Raşid, *Letaif-i Âsar*'ın ikinci sayısında dergiden ayrılır. *Letaif-i Âsar*, 17 Muharrem 1288 (8 Nisan 1871) tarihli 14 numaralı nüshasından itibaren "sahib-i imtiyaz vekili Rıza" imzası ile yayınlanmaya başlar. Derginin imtiyaz vekili imzasıyla yayınlanmasının sebebi ise imtiyaz sahibi olan Mehmet Tevfik'in memuriyeti sebebiyle Bosna'da bulunuyor olmasıdır.³⁴ Mehmet Tevfik, İstanbul'a dönmesinin ardından *Letaif-i Âsar*'ı 14 Rebiülahir 1289 (21 Haziran 1872) tarihli 48. sayısından itibaren kendi imzasıyla yayınlar.

Derginin son sayısı 28 Cemaziyelevvel 1289 (3 Ağustos 1872) tarihlidir. Üç farklı isim ve sıra numarası ile yayınlanan dergi 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)- 28 Cemaziyelevvel 1289 (3 Ağustos 1872) tarihleri arasında *Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* isimleri altında toplam 172 nüsha yayınlanmıştır.³⁵

Terakki'nin Mizahı

Terakki'nin bir gazetenin eki olarak yayınlanmasının yanı sıra Türkçe ilk mizah dergisi olarak kabul edilmemesindeki ikinci etken dergi içeriğinin bir mizah dergisi için yetersiz bulunmasıdır. Literatür tarafından dergiye getirilen bu eleştiri o dönemde birinci sayının yayınlanmasının ardından okuyucular tarafından da dile getirilmiş, dergi yönetimi bu eleştirileri dikkate alarak içeriğin düzeltileceğini duyurmuştur:

*"(...) kimi nakl olunan hikayelerin soğukluğundan kimi münderecatın ehemmiyetsizliğinden bahis eyleyip (...) yavaş yavaş ikmal-i noksana çalışılmasını münasip gördük (...)"*³⁶

33 *Letaif-i Âsar*, 10 Muharrem 1288 (1 Nisan 1871), Sayı:1. Ebüzziya Tevfik, Mehmet Tevfik imzasıyla çıkan *Asır* gazetesinin üç dört ay yayımlandıktan sonra kendi kendine kapandığını belirtmektedir. Bkz. Ebüzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290, s. 83.

34 Ömer Faruk Akün, "Çaylak Tevfik" *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 8. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 240.

35 Derginin toplam yayın sayısının tespit edilmesinde Milli Kütüphane Koleksiyonu ve Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda yer alan nüshalar kullanılmıştır.

36 *Terakki* (Mizah), Sayı: 2, 19 Safer 1287 (21 Mayıs 1870).

Gazi

Akademik
Bakış

153

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Okuyucuların uyarılarını dikkate alan dergi yönetimi, içerik konusunda ikinci sayıdan itibaren belirli bir standart yakalamıştır. Birinci sayıdan sonra yayınlanan 15 sayı incelendiğinde dergi içeriğini üç kategoride toplamak mümkündür:

- 1- Hikayeler
- 2- Tefrikalar
- 3- Gazetelerden iktibas edilen yazılar

Derginin yayın içeriğinin önemli bir kısmını hikayeler oluşturmaktadır. Ancak hikayelerin büyük bir çoğunluğu imzasız olmasından dolayı kaynaklarını tespit etmek oldukça zordur. Bu metinler için iki olası kaynak bulunmaktadır; derginin yazar(lar)ı ve okuyucu mektupları. Fıkra türündeki bu hikayeler temelde homojen bir yapı sergiler ve sözlü kültür ürünlerinin de kullandığı “kıssadan hisse” mantığına dayanır:

“Avrupalı bir seyyah ile Beyoğlu’nda doğma bir Frenkçik beyninde geçen gün bir şekerlemeci dükkânında sebkâat eden lakırdıya uzaktan kulak misafiri olarak anlayabildiğimiz sözlerdir.

Seyyah: Afv edersiniz efendim sizinle burada birkaç defa tesadüf ederek ülfet olmuş ise de ne milletten hangi tebaadan olduğunuzu bilmediğimden lütfen bana söyley misiniz.

Frenkçik: Vah efendim bende bilmem asıl aslımı sorarsanız pederim ibtida Avusturyalı idi. Sefaret ticaret işlerine Yunan gibi baktığından Yunanlı olmuş idi. Muahharen Yunanlılar Girit meselesinde Türkistan’dan kovulduklarında eski bir Amerika pasaportu edinmiş olduğundan şimdi Amerikalıdır.

Seyyah: Acaib, lakin şu hikayeniz sizin ne olduğunuzu pek meydana çıkarmadı zan ederim.

Frenkçik: Bendenizin ne olduğunu sorarsanız o başka şey bundan dört beş sene evvel İzmir’e gitmiş idim. İngiliz lordlarından birisi oraya gelmiş olduğundan kendisine tercümanlık edip bir aralık İngiliz oldum.

Seyyah: Maşallah

Frenkçik: Sonra İstanbul’a avdette yol tezkeresi almak için İran şehbender hanesinden bir ilmühaber almış olduğumdan burada İranlı oldum.

Seyyah: Doğrusu pek tuhaf söz söylüyorsunuz güya harita üzerinde memleket gösterir gibi Avrupa’dan Amerika’ya ve yeni dünyadan Asya’ya hemen geçiveriyorsunuz ve gömlek değiştirir gibi tebait değiştiriyorsunuz fakat bu kadar sözden sonra daha ne olduğunuzu anlayamadım acaba İran’da mı doğdunuz?

Frenkçik: Hayır efendim Beyoğlu’nda Elmadağı’nda doğdum.

Seyyah: İsminiz?

Frenkçik: Pancari

Seyyah: Bu bir İstanbul ismine benziyor.

Görüş

Frenkçik: Evet efendim familyamız pek eskidir. Venedik'ten gelmiş.

Seyyah benden tarafa dönüp şu zatın söylediği sözden hiçbir şey anlamıyorum siz ne dersiniz demesi üzerine bende söze girişerek evet efendi bunun anlaşılması biraz müşküldür. Bu bir eski familyadır. Bunların te'allükatı her tarafta vardır. Hatta pederlerinin ismi Turpaki idi. Medeniyetin burada da terakkisiyle sonra tebdil-i nam edip Şalgamaki oldu dediğimde seyyah bu izahatımdan ziyadesiyle teşekkür ederek Türkistan'a dair yazacağı seyahatnamesine derc etmek üzere bu sözlerimi kurşun kalem ile defterine kayıttı.

İmza

Muzak Efendi”³⁷

Orta oyunu, meddah ve Karagöz-Hacivat gibi sözlü kültür ürünleri üzerinden şekillenen hikayeler bazen gündeme ilişkin olay ve yorumları okuyucuya aktarmak için de kullanılır. Başka bir ifade ile bu hikayeler dönemin köşe yazılarıdır:

“Düşünüp düşünüp de koyacak isim bulamadığımız bir benddir

Herifin biri patlıcan sevmezmiş. Bir gün merkumu ihbasından biri tertip eylediği ziyafete davet eder. Tesadüf bu ya hazırlanan yemeklerin çorbadan başkasına meğer patlıcan katmışlar. Zavallı adam ziyafete gidiyorum diyerek evinden aç çıkmış olduğundan buyurun denir denmez çorbanın başına çöküp karşıdaki sahanlara yiyecek gibi dik dik baktığı halde bir de çorbayı müteakip ortaya gelen etin patlıcan ile karışık olduğunu ve arkası sıra konulanların dahi patlıcanın silkmesi imam bayıldısı kızartması karnıyarığı dolması gibi hep yemeyeceği yemekler olup nihayet oturtması geldiğini gördüğünün üzerine hane sahibinde zerre kadar tabiat yokmuş diyerek kalkmayı kurmuş ise de o aralık gözüne pilav lengeri ilişmiş olduğundan yine öfkesi geçip bari pilavdan yiyim diye sabretmiş ve dört gözle pilavın vüruduna muntazır olmuş imiş bir de gelen pilavın dahi patlıcanlı olduğunu görünce aşırı derece hararetlenip artık sabra mecali kalmamakla karşıda duran hademedden birine canım kapu yoldaşı a sevabına patlıcansız tarafından bana bir su aliver demiş.

İşte beş on gündün beri gazetelerde o ziyafete döndü. Telgraflar birbirini takip ettiği ve her ne kadar fukarân sermayeden dolayı sergerdan olan bazı gazeteler sevabına havadis gönderenlere teşekkürden başka yazıp diyeceği kalmadığını beyan ediyor ise de işini bilenler terakim eden ihbarın arkasını almak için mutadın haricinde ilaveler çıkardığı halde muharebe lakırtısı karışmamış bir fıkra bulunamıyor. Bilmem gazete meraklısı olupta muharebeden haz etmeyen kimseler nasıl ediyorlar.”³⁸

Hikayelerden sonra dergi içeriğini oluşturan diğer unsur tefrikalardır. Derginin *Diyoben* öncesi yayın hayatını kapsayan 16 sayı içerisinde toplam 2 tefrika yayınlanı; 19 Safer 1287 (21 Mayıs 1870) tarihli 2. sayıda başlayan ve 13.

37 *Terakki* (Mizah), Sayı: 3, 26 Safer 1287 (28 Mayıs 1870).

38 *Terakki* (Mizah), Sayı: 12, 2 Cemazıyelevvel 1287 (31 Temmuz 1870).

Geri

Akademik
Bakış

155

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

sayıda biten “Dünyanın ileride kesb edeceği ahval hakkında” ve 11 Rebiülevvel 1287 (4 Haziran 1870) tarihli 5. sayıda başlayan “Fıdal ve Poseidon nam iki köpeğin muhavaresinden”. Bu tefrika derginin 13. sayısında *Terakki* gazetesinin 1 ay kapatma cezası alması sonucu yarım kalmıştır.

Dergi içeriğini oluşturan bir diğer unsur ise dönemin yerli-yabancı gazete ve dergilerinden iktibas edilen yazı ve hikayelerdir. Bu tür yazılar kısmen haber niteliğinde olmakla birlikte mizahi özellikler de taşımaktadır.

“Tokmak ile ölümden kurtarmak şimdiye dek görülmüş şey değilse de bu kere boğazında acele ile yutarken bir bütün patates kalmış olan bir hasta öküze şimsirden mamul büyücek bir tokmak ile mu’alece edildiğini bir Fransız gazetesi vech-i ati üzere hikaye ediyor.

Fransa’da (vilet) silahhanesi civarında birçok halk birikip tuhaf bir şey temaşa ederlerken bir kasap uşağının oraya götürmekte olduğu öküzlerden biri küçük bir araba üzerinde bulunan patateslerden irice bir tanesini kapmış ve acele ile çiğnemedi yutmuş olduğundan patates boğazında kalmakla çabalamaya başlar. Kasap uşakları yetişip her ne kadar patatesi öküzün boğazından aşağı itirmeye çalışmışlar ise de mümkün olmadığından naşi biçare hayvan patlamak derecesine geldiği halde karşıdan elinde iki tokmak ile bir marangoz gelip tokmağın birini öküzün hırtağından patatesin yerleşmiş olduğu mahallin altına tutarak ve diğer tokmak ile üstünden kuvvetlice vurarak patatesi ezip öküzü kurtarmış.”³⁹

Mizah dergilerinin en önemli özelliklerinden birisi görselliği kullanmalarıdır ki bu anlamda karikatür ve çizgi roman bir mizah dergisinin kullandığı görsel unsurların başında gelmektedir. Tanzimat mizahı (Osmanlı mizahı) olarak adlandırılan 1870-1876 yılları arasında yayınlanan mizah dergileri sözlü kültür unsurları üzerinden şekillendiği için görsellik bu dönem dergilerinde sınırlıdır. Gerek çizer bulma sıkıntısı⁴⁰ gerekse de baskı tekniği açısından masraflı olması bu dönem dergilerinin görsel unsurları daha az kullanmalarında etkili olmuştur. *Terakki* mizah dergisi de görsel unsurlar açısından “fakir” bir dergidir. Çalışma kapsamında ele alınan 16 sayıda hiç karikatür yayınlanmaz.⁴¹ Sadece küçük vinyetler dergide yer alırken bu vinyetlerde çizerin imzasına yer verilmiştir. Dergiye dair görsel unsur olarak sınıflandırılabilir tek çizim serlevhada yer alan ve “Manukyan” imzası taşıyan resimdir.

39 *Terakki* (Mizah), Sayı: 4, 4 Rebiülevvel 1287 (4 Haziran 1870).

40 1870-1876 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinde çoğunlukla Ermeni çizerlerin işlerine rastlanmaktadır. Bu dönemde Türk çizer sayısı ise oldukça azdır. Mizah dergilerinde Türk çizerlerin işlerinin yer alması II. Meşrutiyet sonrasında denk düşmektedir. Dönemin karikatürcüleri için bkz. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 109.

41 *Terakki* mizah dergisinin *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* ismi ile yayımlandığı sayıları içerisinde sadece bir adet karikatür yer alır. Tam sayfa yayınlanan ve “Amazon alayı” lejandlı karikatür *Terakki Eğlencesi*’nin 27 Zilkade 1287 (18 Şubat 1871) tarihli 10. sayısında yer alır.

Resim 6: Terakki, Sayı: 12, 2 Cemaziyevvel 1287 (31 Temmuz 1870)

Sonuç

1870-1876 yılları arasında yayınlanan ilk Türkçe mizah dergisi, *Terakki* gazetesinin eki olarak okuyucunun karşısına çıkan *Terakki* mizah dergisidir. *Terakki*, literatür tarafından *Diyojen* ile kıyaslanarak ilk Türkçe mizah dergisi olma konusunda göz ardı edilse de *Diyojen*'nin Türkçe nüshası, *Terakki*'den yaklaşık altı ay sonra yayınlanmaya başlamıştır. *Diyojen*'in ilk sayısında yer alan mukaddimede derginin daha önce Fransızca ve Rumca olarak⁴² yayınlandığı belirtilse de var olan koleksiyonlar içerisinde bu nüshalara rastlanmamıştır. Buna karşın *Terakki* mizah dergisinin 26 Safer 1287 (28 Mayıs 1870) tarihli 3. sayısında yer alan fıkra *Diyojen*'in *Terakki* ile aynı tarihlerde yayınlandığını göstermektedir:

“Bir gazeteci (*Diyojen*)e sorar ki yeni bir gazete ihdas ettim fakat müşterilerim azdır buna çare ne?

(*Diyojen*) Tarizata başlamadın mı?

(Gazeteci) Ben vicdan ve insaf sahibiyim.

(*Diyojen*) Öyle ise halin fena gazeten ileri varmaz.”⁴³

Bu fıkranın yanı sıra *Terakki*'de “*Diyojen*” imzalı alıntılara da rastlamak mümkündür. Ancak bu alıntılarda *Diyojen*'in hangi nüshasından (Fransızca ya da Rumca) iktibas edildiğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Kronolojik olarak ilk Türkçe nüshasını 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870) tarihinde yayınlayan *Diyojen* karşısında yaklaşık altı ay önce yayınlanmaya başlayan *Terakki* ilk Türkçe

42 Bazı kaynaklar *Diyojen*'in Fransızca ve Rumca'nın yanı sıra Ermenice de yayınlandığını belirtmekte ve Ermenice yayın için derginin ilk sayısında yer alan mukaddimeyi kaynak göstermektedir. Fakat *Diyojen*'in ilk sayısında yer alan mukaddimede Ermenice yayınlandığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Bkz. *Diyojen*, Sayı: 1, 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870). Milli Kütüphane, Mikro Film No: 710, DVD No: 581, Yer No: 1956 SB 72. Bununla birlikte derginin 14 Mayıs 1287 (26 Mayıs 1871) tarihli 19. sayısında yer alan “*İhtar*” başlıklı yazıda “(...) *Diyojenin Türkçesi, Rumcası ve Ermenicesi gibi Fransızca neşr ettiğini (...)*” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca bkz. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 81.

43 *Terakki* (Mizah), Sayı: 3, 26 Safer 1287 (28 Mayıs 1870).

mizah dergisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Derginin gazete abonelerine ücretsiz dağıtılmasının yanı sıra abone olmayanlara da satışının yapıyor olması *Terakki*'yi "yarı-müstakil" bir dergi olarak tanımlama olanağı sağlamaktadır. Bu durum *Terakki*'yi bir gazete eki olarak tasnifleyerek "İlk Türkçe mizah dergisi" olarak kabul etmeme gerekçelerini de bertaraf etmektedir.

Yazılı Türk mizahının ilk evresi olan 1870-1876 yılları arasında yayın hayatına başlayan mizah dergilerini içerik bakımından biçimlendiren unsurlar sözlü kültür ürünleridir. Meddah, ortaoyunu, Bektaşî fıkraları ve Hacivat-Karagöz gibi sözlü kültür ürünlerinin söylem özelliklerinin yanı sıra "kıssadan hisse" şeklinde formüle edilebilecek olan genel yapısı bu dönem mizah dergilerinin içeriklerini şekillendirmiş ve bu yapı mizah dergileri sayesinde yazılı kültür ürünlerine çevrilmiştir. İçeriği şekillendirmenin yanı sıra sözlü kültür ürünleri dönem dergilerinin isimleri için de ilham kaynağı olmuştur: *Hayal*, *Meddah*, *Çıngıraklı Tatar* gibi.

Mizahın önemli bir diğer unsuru olan görsel malzeme ise bu dönem dergilerinde az kullanılmıştır. Dönemin mizah dergilerinde görsel malzemenin-karikatürün- az kullanılmasının temel sebeplerden birisi "Osmanlı mizahı" şeklinde tanımlanan mizahın sözlü kültürden kaynaklanan çizgiden çok yazı ağırlıklı yapısıdır. Mizah dergilerinin karikatürü tanımlaması ve bir mizah unsuru olarak kullanmaya başlamasına II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayınlanmaya başlayan dergiler öncülük etmiştir.

Mizahın temel unsurlarından birisi olan karikatürün tanımlanmaması ve kullanıl(a)maması ile sözlü kültür ürünlerinin içeriğe doğrudan etkisi 1870-1876 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinin bir dergiden çok gazete formatına yakın durmasına sebep olmuştur. Dönem dergilerinde farklı yayınlardan iktibas edilen haberlerin yanı sıra köşe yazısı tarzındaki hikayeler ve tefrika yayının varlığı gazetecilik/habercilik mantığının en temel göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu *Terakki*'de de gözlemlemek mümkündür. İçerik noktasında bir mizah dergisinden çok günlük bir gazete özelliği sergileyen *Terakki*, bir mizah dergisi içeriği açısından yetersiz bulmak olasıdır. Ancak bu konuda *Terakki*'yi tek örnek olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Çünkü bu yapı dönem dergilerinin hemen hemen hepsi için geçerlidir.

14 Mayıs 1870 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Terakki* her ne kadar bir gazetenin eki olarak yayınlanmış ve içerik noktasında bir mizah dergisinden çok günlük bir gazetenin özelliklerini taşısa da Türk Basın Tarihi içerisinde "ilk Türkçe mizah dergisi" unvanını hak etmektedir.

KAYNAKLAR

AKÜN, Ömer Faruk, "Çaylak Tefik", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 240-244.

Görüş

AKÜNAL, Doğan, "Mizah Dergiciliğimiz", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 52, Mart 1985, s.72-73.

APAYDIN, Mustafa, "Tanzimat'tan Sonra Mizah ve Hiciv", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s.323-338.

CANTEK, Levent, "Çöküş Sürecinde Osmanlı Mizahının Kritiği" *Güldiken Dergisi*, Sayı:24, 2001, s.14-22.

ÇAKIR, Hamza, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 161-172.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962.

....., *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970.

ÇEVİKER, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986.

....., "Türkiye'de Mizah Dergilerinin ve Karikatürün Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine", *Evensel Kültür*, Sayı: 13, Ocak 1993, s.26-28.

....., "Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 122, Şubat 2004, s. 72-77.

Diyojen, Milli Kütüphane, Mikro Film No: 710, DVD No: 581, Yer No: 1956 SB 72.

EBÜZZİYA, Ziyad, "Diyojen", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 479.

ERSARAÇ, İbrahim, "135 yaşına doğru karikatür sanatımız", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 261, Ağustos 2004, s. 86-87.

GERÇEK, Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

GÖNENÇ, Levent, Levent Cantek, "Toplumsal Değişim ve Mizah Dergileri", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Der. Faruk Alpkaya-Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s.509-536.

Hayal, Milli Kütüphane, Mikrofilm No: 254,1843, DVD No: 553, Yer No: 1956 SB 248.

İNUÇUR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

KAHRAMAN, Alim, "Terakki", *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 481-482.

KOLOĞLU, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005.

....., *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

KUT, Turgut, "Teodor Kasap", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 473-475.

Milli Kütüphane Başkanlığı, *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Görüş

Akademik
Bakış

159

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

"Mizah Dergiciliğimiz", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 52, s.72-73.

ÖNCÜL, Hatice, "Basınıımızda Mizah ve Karikatürün Serüveni", *Nehir*, Şubat 1995, s.48-53.

ÖNGÖREN, Ferit, "Türk Mizahı ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5-6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1426-1446.

....., *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZDİŞ, Hamdi, *Osmanlı Mizah Basınıında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ÖZER, Atila, "Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler", *Kurgu Dergisi*, Sayı: 9, 1991, s. 223-239.

ŞEMSEDDİN, Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Terakki, Milli Kütüphane, Mikro Film No: 1262-1263, DVD No: 714, Yer No: 1957 SB 72.

EBUZZİYA, Tefik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290.

TİL, Enis Tahsil, "Gazeteler, Gazeteciler", *Akşam*, 13 Haziran 1950.

VARLIK, M. Bülent, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1092-1100.

YÜCEBAŞ, Hilmi, *Türk Mizahçıları*, Orhan Mete ve Ortağı Matbaası, İstanbul, 1958.

Görüş

Akademik
Bakış

160

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016